

ESTUDIOS NEOGRIEGOS

REVISTA CIENTÍFICA
DE LA
SOCIEDAD HISPANICA DE ESTUDIOS NEOGRIEGOS

2014

Número 16

SOCIEDAD HISPÁNICA DE ESTUDIOS NEOGRIEGOS

ESTUDIOS NEOGRIEGOS

REVISTA CIENTÍFICA
DE LA
SOCIEDAD HISPÁNICA DE ESTUDIOS NEOGRIEGOS

Número 16

2014

SOCIEDAD HISPÁNICA DE ESTUDIOS NEOGRIEGOS

ESTUDIOS NEOGRIEGOS: Revista científica de la Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos. Título abreviado: *Estud. Neogriegos* – N. 1 (1997) – Granada: Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, 1997-2001, País Vasco, 2003-2005, Vitoria-Gasteiz, 2009-2010, Granada, 2011-2015

Anual

ISSN 1137-7003. Depósito Legal: GR- 82-97

1. Lengua griega medieval y moderna – Publicaciones periódicas 2. Literatura griega medieval y moderna – Publicaciones periódicas 3. Civilización griega medieval y moderna – Publicaciones periódicas I. Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos. Publicaciones

807.73/.74 (05) – 877.3/.4 (05) – 008 (495)(05) – 008(495.02)(05)

ESTUDIOS NEOGRIEGOS, publicación científica anual de la Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos, acoge trabajos originales e inéditos en forma de artículos, actualizaciones bibliográficas, reseñas y noticias, relacionados con la Grecia medieval, moderna y contemporánea, preferentemente en los ámbitos artístico, filológico, histórico, lingüístico y de traducción.

Quienes deseen enviar originales para su publicación habrán de ser socios de la SHEN. También podrán publicarse trabajos de miembros de la Sociedad Europea de Estudios Neogriegos.

Estudios Neogriegos se edita una vez al año. El plazo de entrega de originales finaliza el día 30 de septiembre. El Comité editorial acusará recibo de la recepción de los originales y se iniciará el proceso evaluador de los trabajos. Todos los trabajos recibidos serán evaluados por al menos dos especialistas en cada materia. Durante el proceso se mantendrá el anonimato tanto de los evaluadores como de los autores. La aceptación o no del trabajo será comunicada al autor en diciembre. Después, a medida que se avance en la composición de la revista, el autor recibirá las galeras de la compaginación para que las devuelva corregidas en el plazo indicado.

La extensión máxima de los trabajos es de 6000 palabras y tendrán que ir precedidos por el título – en la lengua del artículo y en inglés-, el nombre del autor o autores, y la dirección completa de la institución a la que pertenecen. Todos los artículos incluirán un resumen en la lengua de redacción del artículo y otro en inglés, de un máximo de seis líneas, así como las palabras clave en los mismo idiomas (máximo cinco). Para las reseñas, se recomienda un máximo de 1500 palabras. El número de palabras incluye las notas y la bibliografía utilizada tanto en artículos como en reseñas. La información sobre las normas de publicación se detalla en las páginas finales del volumen.

EQUIPO DE DIRECCIÓN

Directora: Alicia Morales Ortiz (*Universidad de Murcia*)
Secretario: Francisco Morcillo Ibáñez (*IES Albacete*)

CONSEJO DE REDACCIÓN

Javier Alonso Aldama (*Universidad del País Vasco*), José Antonio Costa Ideias (*Universidad Nova de Lisboa*), Ernest Marcos Hierro (*Universitat de Barcelona*), Encarnación Motos Guirao (*Universidad de Granada*), Manuel Serrano Espinosa (*Universidad de Alicante*), Penélope Stavrianopulu (*Universidad Complutense de Madrid*).

CONSEJO ASESOR

Miguel Castillo Didier (*Universidad de Santiago de Chile*), Kostas Dimadis (*Freie Universität Berlin*), José Mª Egea (*Universidad del País Vasco*), Hans Eideneier (*Universität zu Köln-Universität Hamburg*), Παναγιώτης Γιαννόπουλος (*Université Catholique de Louvain*), Γιάννης Χασιώτης (*Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης*), Ερατοσθένης Καψομένος (*Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων*), Antonio Melero Bellido (*Universidad de Valencia*) y Moschos Morfakidis Filactós (*Universidad de Granada*).

COMPAGINACIÓN Y CORRECCIÓN: Equipo de dirección

IMPRESIÓN: ALSUR

SUSCRIPCIÓN Y COMPRA: España y América Latina, 35€; Europa, 40€; Norteamérica 40€.

INFORMACIÓN Y CONTACTO: sociedadestudiosneogriegos@gmail.com – <http://www.shen-org.es>

Esta publicación se ofrece en intercambio con cualquier otra publicación también periódica que tenga parecidos intereses y cobertura.
El Equipo de dirección no se responsabiliza de las opiniones de los autores de los trabajos.

SUMARIO

Editorial.....	7
Οι γεωγραφικοί όροι και οι ταυτίσεις τους στο <i>Διγενή Ακρίτη</i> (χφ. Escorial): αναλυτικός πίνακας <i>Geographical terms in Digenis Akritis (mss. Escorial): detailed index</i> <i>Ιωάννης Κιορίδης</i>	9-58
Los estudios comparativos sobre <i>Diyenis Acritis</i> y el <i>Cantar de Mio Cid</i> . Algunas anotaciones sobre el género de la ‘epopeya medieval’ <i>Comparative studies between the Diyenís Acritis and the Cantar de Mio Cid. Some notes on the literary genre of the ‘medieval epopee’</i> <i>Michalis Michael</i>	59-88
Narrativa medieval grega: entre orient i occident <i>Medieval Greek Narrative: Between East and West</i> <i>Santiago Carbonell Martínez</i>	89-106
Η πολιτική σκέψη του Νικηφόρου Γρηγορά στη <i>Ρωμαϊκή Ιστορία</i> <i>Nikiforos Grigoros’s political thought in the Roman History</i> <i>Savvas Giagtzoglou</i>	107-120
Η Ριμάδα κόρης και νέου μεταξύ ελληνικής και δυτικής παράδοσης <i>The rhyme of the girl and the lad between Greek and Western tradition</i> <i>Maria Caracausi</i>	121-138
La Revolución helénica de 1821 a través de la novela histórica de la España decimonónica: <i>Grecia, o La doncella de Missolonghi - Amor y religión, o La joven griega</i> <i>The Hellenic Revolution of 1821 through the historical novel of the 19th century Spain: Grecia, o La doncella de Missolonghi - Amor y religión, o La joven griega</i> <i>Dimitris Miguel Morfakidis Motos</i>	139-160
Los <i>Kalóyeri</i> y el culto de Dioniso en Tracia. Traducción y estudio <i>The kalogeroi and the cult of Dionysus in Thrace. Translation and study</i> <i>Pedro Jesús Molina Muñoz</i>	161-188
«Γενοβέφα» ή «Η Αρετή Θριαμβέβουσα» <i>«Genevieve» or «The Triumphant Virtue»</i> <i>Μαρία Νενου</i>	189-208

Recensiones.....209

Markos Panayotis Tsifrikas, *Ελληνο-ισπανικό και ισπανο-ελληνικό λεξικόχλωρίδας / Diccionario griego-español y español-griego de flora* (Pedro Jesús Molina Muñoz) - EleniAnna Vafeiadou, *Ελληνο-ισπανικό και ισπανο-ελληνικό λεξικόφιλοσοφικώνόρων / Diccionario griego-español y español-griego de términos filosóficos* (Pedro Jesús Molina Muñoz) - Trikupis, Spyridon, *Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως* [trad. cast. del gr. por Manuel Acosta Esteban: *Historia de la insurrección griega*] (Dimitris Miguel Morfakidis Motos) - Στ. Ζαφείρη, Α. Ψαροπούλου, Ε. Διαμαντή, Κ. Δανέζη, Χ. Δημόπουλος, Α. Τριγκάτζη, Ν. Παναγιωτοπούλου, Α. Τρυποσκούφη, *Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας* (Mariano Villegas Hernández).

Reseñas de Actividades.....219

Ciclo de conferencias de la Maison de France y de la Alianza Francesa en Granada, Universidad de Granada (Encarnación Motos Guirao).

EDITORIAL

La Sociedad Hispánica de Estudios Neogriegos (SHEN) presenta el nº 16 de la revista anual *Estudios Neogriegos* que corresponde al año 2014 con la firme voluntad de seguir prestando un servicio a los especialistas e interesados en estos estudios, no sólo del mundo hispanohablante sino de toda la comunidad científica internacional. Por esta razón, una parte importante de los trabajos que se publican en el presente volumen están escritos en distintas lenguas (castellano, catalán y griego). En el futuro se seguirá en la misma línea y se aceptarán trabajos escritos en otras, además las mencionadas, preferentemente de carácter internacional (inglés, francés, alemán, italiano) si sus autores así lo desean.

Se informa también que *Estudios Neogriegos* incluirá trabajos que correspondan a la historia, literatura, artes, ciencias y cultura en general producidas en el mundo griego desde la época medieval hasta nuestros días.

Así mismo, se recuerda a los que deseen que sus trabajos sean publicados en la revista que pueden enviarlos hasta finales de diciembre. Los trabajos tienen que pasar por un proceso de evaluación en los cuatro primeros meses del año para que, de ser finalmente aceptados, puedan ser incluidos en el volumen del año anterior.

Estudios Neogriegos se distribuye gratuitamente a los socios de la SHEN y se pone a la venta a través de la librería Pórtico de Zaragoza:

P.O.Box 503 - 50080 Zaragoza – España

Muñoz Seca, 6 - 50005 Zaragoza – España

Tfno.: (+34) 976 557039 Fax: (+34) 976 353226

concha@porticolibrerias.es

www.porticolibrerias.es

LEADING ARTICLE

The Spanish Society of Newgreek Studies (SSNS) presents the n° 16 of the annual journal *Estudios Neogriegos* that corresponds to the year 2014 with the firm will to continue providing a service to the specialists and intersted in these studies, not only of the Spanish-speaking world, but of the whole international scientific community. For this reason, an important part of the articles that are published in the present in this volume are written in different languages (Castellano, Catalán and Greek). In the future it will continue along the same lines and articles written in other languages will be accepted as well as the aforementioned, preferably of an international character (English, French, German, Italian) if their authors wish it thus.

Furthermore, we inform you that *Estudios Neogriegos* will include articles that correspond to the history, literature, arts, sciences and culture generally produced in the greek world since the medieval period until nowadays.

In the same way, to is reminded to those who wish their articles to get published in the journal that they can send them until the end of December. The articles have to pass through a process of evaluation in the first four months of the year, in order to, being finally accepted, get included in the volume of the previous year.

Estudios Neogriegos is distributed for free to the members of the SHEN and it is sold through the Porch Library of Zaragoza:

P.O. Box 503 - 50080 Zaragoza – España
Muñoz Seca, 6 - 50005 Zaragoza – España
Tfno.: (+34) 976 557039 Fax: (+34) 976 353226
concha@porticolibrerias.es
www.porticolibrerias.es

NARRATIVA MEDIEVAL GREGA: ENTRE ORIENT I OCCIDENT

Santiago Carbonell Martínez
IES Cotes Baixes, Alcoi (Alacant)

RESUM

La literatura grega forma un conjunt cohesionat per l'ús de la llengua. Aquest fenomen es percep clarament des d'una perspectiva històrica. El mètode ideal consisteix a analitzar l'evolució dels gèneres i els estils literaris. La narrativa, i en particular la novel·la, es presta perfectament per aquest tipus d'anàlisi degut a la seua singular pervivència, al temps que ofereix un interessant terreny d'estudi de les relacions culturals entre Orient i Occident.

PARAULES CLAU: Edat mitjana, narrativa, novel·la grega, Bizanci

ABSTRACT

Greek literature forms a cohesive whole by the use of language. This phenomenon is clearly seen from a historical approach. The ideal method is to analyze the evolution of literary genres and styles. Narrative and in particular the novel allows this kind of analysis, thanks to its extraordinary survival. In addition, the novel is an interesting field of study of cultural relations between East and West.

KEY WORDS: Middle Ages, narrative, Greek novel, Bizantium

Introducció

Aquestes línies tenen caràcter divulgatiu. Pretenen introduir als filòlegs clàssics i als especialistes d'altres filologies en una xicoteta parcel·la de la literatura medieval grega. Als segons aquest tema els pot interessar des d'un punt de vista comparativista, en funció d'aquell principi metodològic segons el qual cap literatura no es pot entendre de manera aïllada, sinó en relació amb les altres. Entre els primers pressuposem un interès per anar més enllà de l'època antiga, entenent que la literatura grega forma un tot, un conjunt cohesionat per l'ús de la llengua que val la pena conèixer.

El material narratiu medieval se'ns presenta com un magnífic camp d'estudi sobre els intercanvis culturals entre Orient i Occident.¹ Ens limitarem ací a

¹ Per l'especial situació la península ibèrica té un paper fonamental de difusió de la literatura oriental a la resta de literatures europees. En l'àmbit grec aquest diàleg té uns orígens antics i es manté amb certa constància al llarg de l'edat mitjana. Recordem que durant diversos segles l'imperi romà d'orient és un crisol de cultures i nacionalitats conseqüència de la diàspora de l'hel·lenisme iniciada amb Alexandre

posar alguns exemples de dos gèneres narratius: el conte i la novel·la. Atenció especial mereixerien altres formes narratives com l'èpica, que ens dona de fet el primer exemple de parentesc cultural entre els diferents pobles mediterranis. Els poemes èpics com el castellà *Mio Cid*, la francesa *Chanson de Roland*, l'anglosaxó *Beowulf* o els germànics *Nibelungenlieden* en l'àmbit de l'occident cristià, el *Διγενής Ακρίτης* de Bizanci, així com els àrabs *Delhemma* i *Sayyid Battal*, compartixen un similar procés de composició, a partir de xicotets cants de tradició oral, i un nucli temàtic semblant centrat en les gestes d'herois llegendaris, que respon a un similar esperit de lluita davant l'amenaça dels pobles fronterers i dels enemics infidels propi del moment històric en què neixen les noves consciències nacionals.²

Narració curta: contes i faules

Si els poemes èpics medievals naixen en llocs diferents de manera quasi simultània, com a resposta a unes inquietuds socials comuns, els contes i les faules, conservades independentment en col·leccions o de forma aïllada, inserides en obres normalment de caràcter didàctic, viatgen entre diferents tradicions com una expressió més de la fantasia popular i d'aquesta manera afavorixen el diàleg entre els diferents pobles i grups socials de la mediterrània.

Els arguments d'aquests relats edificants provenen de dos tradicions diferents, d'Orient i de l'antiguitat grecollatina, i és en molts casos difícil d'establir l'origen exacte de cada relat curt degut al creuament constant de les dues vies.³

el Gran. Només amb la pèrdua a mans dels àrabs de Egipte, Síria i Palestina al llarg del s.VII Bizanci adquireix una major homogeneïtat. Els bizantins atresoren amb orgull l'herència clàssica al temps que assimilen motius temàtics i models narratius de l'orient hel·lenitzat, sense qui hi haja sempre, però, un contacte massa fructífer amb els llatins, degut fonamentalment a les tenses relacions motivades per les diferències en matèria de teologia que conduïren finalment al cisma religiós del s. XI. La influència intel·lectual i artística de Bizanci sobre l'occident llatí augmenta lleugerament a partir del contacte amb els francs durant les croades. El secular llegat grec arribarà de forma decisiva a la resta d'Europa amb la caiguda de Constantinoble, quan els savis bizantins es refugien a les corts humanístiques italianes fugint dels turcs otomans. Cf. Bádenas de la Peña - Egea (1993).

² La peça grega ocupa un lloc fronterer entre l'èpica i la novel·la, ja que incorpora l'ingredient amorós i les empreses guerreres es combinen amb les eròtiques. Per a un estudi paral·lel dels representants castellà i grec d'aquestes formes literàries cf. Martino (1986).

³ L'intercanvi inicial a Orient es produeix en la frontera de l'Eufrates durant l'època d'auge literari, filosòfic i científic del món àrab que coincideix amb l'establiment de la nova capital del califat abbassí a Bagdad al s. VIII. Ací la llengua siríaca actua d'intermediària entre el pahlaví i l'àrab d'una banda, i el grec, d'altra.

Pel que fa al primer grup de contes d'origen oriental són tres les col·leccions que tingueren major difusió en les dues parts de l'antic imperi romà⁴:

a.- El *Pançatantra* o "cinc llibres" és la font remota de molts relats inserits en un gran nombre d'obres de la literatura universal. És una composició d'origen sànscrit, adaptada al persa pahlaví i d'ací a l'àrab per Ibn al-Muqaffa al s. VIII amb el títol de *Kalila wa-Dimna*, a partir dels dos xacals que narren la major part d'històries didàctiques incloses en el relat marc. D'aquest text deriva la versió castellana *Calila e Digna*, la grega *Στεφανίτης και Ιχνηλάτης* i una hebrea, traduïda al llatí per Juan de Capua i de la qual es van fer traduccions a altres llengües vulgars.⁵

b.- En la Índia i Pèrsia cal també buscar els orígens de les llegendes i dels contes relacionats amb el conegut Simbad. La peça original, persa o sànscrita, va rebre una primera reelaboració àrab, hui perduda, de la qual sortiren primerament una versió siríaca del s. XI i una hebrea del s. XII. Aquesta última seria la font de les més antigues composicions en llatí de les quals provenen quasi totes les versions en llengua romanç a Europa. La corresponent adaptació castellana *Libro de los engaños e los asayamientos de las mugeres* del s. XIII pareix seguir, però, la tradició àrab. Al seu torn el text intermediari que empra l'autor de la primera versió grega coneguda *Βίβλος Συντίπα του φιλοσόφου* sembla ser el siríac. D'aquest text en grec cult deriven altres tres versions en grec vulgar, que constitueixen probablement la font de les versions romanesa, búlgara i sèrbia.

c.- Un interessant exemple de pelegrinatge per diverses cultures i religions ens ofereix la història del *Barlaam*. La composició narrativa d'aquesta obra és afí al de les obres anteriorment citades. Hi ha un argument o eix principal, que és la vida del protagonista, al qual s'afegixen diversos contes i proverbis a mode d'*exempla*. Estem davant d'una narració d'origen sànscrit sobre la conversió d'un príncep hindú en il·luminat o "buda", que transformada a l'Edat mitjana en relat hagiogràfic i desdoblada en els dos ermitans de culte canònic, Barlaam i Josafat, ens arriba a occident des de Bizanci. La tradició atribueix aquesta adaptació cristiana a Joan Damascé, qui suposadament la va traduir del siríac.⁶ D'aquest relat bizantí ixirien diferents versions en grec vulgar, així com diverses versions esclaves. En la resta del continent europeu la història es va difondre mitjançant versions en llatí. La primera

⁴ Per a la presència d'aquestes peces en la literatura bizantina i el paper de transmissió de la narrativa oriental de Bizanci a Occident cf. Kechagioglou (1988), Pecoraro (1982).

⁵ Per a l'amplia recepció d'aquesta col·lecció cf. Niehoff Panagiotidis (2003).

⁶ Cf. Bádenas de la Peña (1993), i el més recent estudi i edició crítica en dos volums de Volk (2006), (2009).

traducció llatina la feren els monjos amalfitans instal·lats en el mont Athos des del s. X. D'aquest text disposem només d'un testimoni manuscrit.⁷ Major difusió tingué la segona traducció llatina, també anònima, coneguda com versió vulgata del *Barlaam*, base de totes les reelaboracions posteriors romàniques.⁸ A banda dels compendis i versions,⁹ la influència d'aquest espiritual relat paranovel·lesc en el nostre àmbit peninsular la trobem també en obres com ara el *Libro de los Estados* de D. Juan Manuel, en el *Blanquerna* de Ramon Llull o en el drama *Barlaán y Josafat* de Lope de Vega.

A banda del repertori oriental, els arguments dels contes inserits en moltes obres de les nostres literatures provenen també del món grec antic. Des de Bizanci les faules esòpiques es difonen arreu d'Europa, i també per Orient, i no és infreqüent trobar una mateixa faula d'origen grec en textos de llengües i èpoques diverses.¹⁰

Si la qüestió de la procedència d'aquests relats és apassionant, al temps que enormement complicat, no menys interessant resulta comprovar com la "flexibilitat" d'aquest material narratiu va garantir precisament la seua difusió per cultures amb creences diferents, doncs la didàctica de caràcter universal li permetia una perfecta adaptació a qualsevol context religiós.¹¹ Vegem tres moments en l'evolució d'una faula esòpica, la de "l'homicida", a mode d'exemple de la constant reinterpretació de la tradició literària característica de la cultura grega:

Es tracta d'una de les faules del corpus esòpic no protagonitzada per un animal. Ens presenta el cas d'un home, que tracta d'evitar la venjança dels parents del mort, però acaba finalment engolit per un cocodril. La faula presenta el típic significat metafòric i la característica intencionalitat moral del corpus esòpic. En aquest cas la història serveix com a prova que tota acció roïna rep finalment un merescut càstig.

La mateixa història, però amb algunes modificacions i ampliacions, la trobem en la vida novel·lada d'Alexandre el Gran.¹² El protagonista ja no és cap assassí ni fugit d'una situació de perill que ell mateix ha provocat, sinó motivat per una

⁷ Cf. l'*editio princeps* en Martínez Gázquez (1997).

⁸ Cf. De la Cruz Palma (2001).

⁹ Entre les reelaboracions més originals destaca l'hebrea del jueu barceloní Abraham ben Semuel ha-Levi Ibn Hasday basada en una versió àrab prèvia. Cf. Calders i Artís (1987).

¹⁰ Per a la difusió des de Bizanci del llegat faulístic, grec antic i oriental, cf. Adrados (1993).

¹¹ El caràcter diacrònic d'aquest material narratiu requereix d'un seriós estudi multidisciplinar i multicultural. Un interessant intent d'abordar la faula com a fenomen intercultural es pot veure en la col·lecció de Pérez Jiménez - Cruz Andreotti (2002). Un exemple d'estudi comparatiu de cinc faules esòpiques en la tradició grega i en literatures veïnes ens ofereix Papatimitriou (1987).

¹² En la recensió Γ. Cf. Van Dijk (1996).

amenança externa, un lleó que el persegueix. La serp, el llac i el final amb el cocodril es mantenen. Ens situem de nou a Egipte, però ara escoltem la faula en boca d'un tal Kandavlis en ser capturat pels homes d'Alexandre. Kandavlis conta com, fugint de l'exèrcit d'Alexandre, fou assaltat per un dels seus enemics, que li van furta la dona, els soldats i els tresors que portava. De res no li va servir escapar d'aquest perill, doncs finalment ha anat a parar a mans del temut monarca grec. El personatge compara així la seua situació amb la del protagonista de la faula, tot i que el paral·lel no és exacte, ja que al final no resulta atrapat pel "cocodril", sinó pel "lleó-Alexandre". Amb un gest diplomàtic li serveix, però, per guanyar-se la simpatia d'Alexandre en comparar-lo amb el rei dels animals, una imatge repetida al llarg de la novel·la.¹³ L'anònim autor d'aquesta obra ha aprofitat així el relat tradicional amb un propòsit diferent. La lliçó moral és substituïda per una mena de reflexió sobre la feble condició humana i l'ineludible destí.¹⁴ Però al mateix temps la faula s'insereix dins del tema general de l'obra, doncs constitueix un exemple més de l'extraordinària figura de l'estrateg macedoni.

Segles després la faula adquirirà un valor simbòlic ple en mans de l'adaptador grec del *Barlaam*. El monjo l'empra per mostrar al príncep el perill de la seducció dels efimers plaers mundans i la vanitat de l'hedonisme en front dels béns de la vida eterna. En aquesta nova versió es perd l'estil indefinit propi dels contes populars, l'escenari és totalment irreal i els animals que intervenen es multipliquen: fugint dels brams d'un unicorn,¹⁵ un home cau per una fossa. Aconsegueix salvar-se agafant-se d'una mata que penja sobre el buit. En aquest moment veu dos ratolins, un blanc i l'altre negre, que estan arrossegant les seues arrels, mentre que des del fons un feroç dragó llança flames impacient. Al mateix temps la base sobre la qual estava recolzat resulta ser en realitat els caps de quatre serps que ixen de la paret. Malgrat tot, i oblidant el que li espera, l'home s'entreté xuclant la dolça mel que destil·len les branques de la mata. Cada element o imatge té ací una significació, com el propi Barlaam explica a continuació: l'unicorn és la mort; la mata, la vida; l'abisme, els mals i les desgràcies d'aquest món; els dos ratolins són les hores de la nit i del dia en què es consumeix la nostra existència; les serps, els quatre elements inestables del cos humà¹⁶; el drac seria l'infern, i la mel les temptacions enganyoses

¹³ Casualment en altres versions gregues aquest animal és un llop. cf. *AP* 11.348.

¹⁴ En aquesta idea pareix incidir una versió anònima grega en prosa del s. XVII en presentar la mort del personatge de la faula no de manera fortuïta, sinó com a resultat d'una elecció personal basada en l'acceptació resignada de la fatalitat. Cf. Méndez (1999).

¹⁵ En la versió índia més antiga es tracta d'un elefant.

¹⁶ Aguirre (1988, 82) va més enllà d'allò que s'explicita al text interpretant els quatre humors de l'ésser humà com "la inseguridad e inestabilidad de la vida en este mundo, en el que realmente el hombre sabio nunca puede estar seguro de nada, por saberse siempre sostenido precariamente

del món. La primitiva faula s'empra així com material d'adoctrinament convertida en paràbola sobre la salvació de l'ànima. Des de l'ensenyament immediat antic sobre la necessitat d'actuació justa hem arribat doncs a un missatge de recerca ascètica de Déu.

Està encara per fer-se un seguiment complet d'aquesta i d'altres faules, contes i narracions exemplars en les diferents tradicions literàries que ens permeta establir quins són els mecanismes comuns d'adaptació d'aquest material narratiu tradicional i poder valorar així millor l'aportació de cada autor.

Novel·la

Un camp d'estudi comú per a hel·lenistes, hispanistes i filòlegs d'altres especialitats ofereix també el gènere novel·lesc. De fet la novel·la medieval ha estat considerada com la més clara expressió de la comunitat cultural europea i mediterrània.¹⁷

A diferència de la contística, amb la novel·la el corrent s'invertix i és la literatura bizantina la que majoritàriament rebé influències de l'Europa occidental. El centre de floració cultural d'on irradien noves tendències i formes d'expressió artística i literària el trobem al territori francès. El naixement de la novel·la és ben conegut: cap a la segona meitat del s. XII els monjos del nord de França, inspirats en les vides de sants, la poesia trobadoresca i la literatura amatòria clàssica, comencen a crear un nou univers novel·lesc mitificant la institució feudal de la cavalleria. Amb els elements propis de la mentalitat cristiana i l'ambient cortesà, la novel·la s'escampa progressivament des d'aquest nucli francès a la resta d'Europa.¹⁸

Els dos extrems de la cristiandat no participen immediatament d'aquesta renovació literària. Inicialment la península ibèrica i Bizanci queden al marge d'aquestes modes cortesanes d'influència francesa. A casa nostra el llarg procés de la Reconquesta i les freqüents lluites nobiliàries retarden el període d'estabilitat social que permet en altres territoris europeus el desenvolupament econòmic i el naixement d'una classe burgesa preparada culturalment per consumir aquests

sobre el abismo de la muerte". Per a la descripció psicopsicològica dels quatre elements humits del propi Damascè cf. Τί ἐστὶν ἄνθρωπος; *PG* 95.244: "Ἄνθρωπός ἐστι ζῶον λογικὸν θνητὸν, νοῦ καὶ ἐπιστήμης δεκτικόν· συνίσταται δὲ ἐκ τεσσάρων στοιχείων, ἦγουν ἐξ αἵματος, φλέγματος, χολῆς ξανθῆς, καὶ χολῆς μελαίνης".

¹⁷ Com ens recordaven Zink - Stanesco (1992), la novel·la no només reflecteix la unitat de la literatura europea, sinó que al llarg dels segles participa íntimament en la configuració essencial de la pròpia literatura europea.

¹⁸ L'anàlisi dels orígens i evolució de la novel·la medieval europea es pot completar amb García Gual (1988²) i Krueger (2000).

llibres de ficció cavalleresca. El panorama històric i cultural en el territori grec és també especial.¹⁹ Al s. XII, durant la dinastia dels Comnens, es produeix l'anomenat "primer renaixement bizantí", en el qual la novel·la coneix un nou impuls de la mà de diversos autors intel·lectuals que es dirigeixen al reduït públic de la cort de Constantinoble: Ευστάθιος Μακρεμβολίτης amb l'*Υσμίνη και Υσμνίας*, Θεόδωρος Πρόδρομος amb el *Ροδάνθη και Δοσικλής*, Νικήτας Ευγενειανός amb el *Δρόσιλλα και Χαρικλής*, i Κωνσταντίνος Μανασσής amb l'*Αρίστανδρος και Καλλιθέα*.²⁰

Amb un senzill exercici de sociologia literària, susceptible d'ampliacions, podríem dir que el desinterés per la novel·la durant els quasi deu segles que separen les *Etiòpiques* d'Heliodor i la primera novel·la d'època comnena es deu probablement a la influència de la religió cristiana. Segurament les històries d'amor hel·lenístiques es consideraren poc edificants des de la moral cristiana del moment. Tot i que la fidelitat i la castedat eren virtuts essencials dels seus herois, la visió de l'amor passional que reflectien les novel·les antigues, poc interessades d'altra banda per l'amor conjugal, juntament amb el fet de presentar els sentiments amorosos com resultat de la intervenció de déus pagans, va determinar segurament l'actitud de rebuig per part de les autoritats eclesiàstiques.²¹ Entre les causes que explicarien la sobtada aparició en escena de la novel·la estaria la necessitat de rescatar el gloriós passat grec amb l'objectiu de reafirmar les senyes d'identitat en un moment d'incertesa davant l'amenaça turca i, potser també, la dels germans cristians d'Occident. L'estabilitat política del període en què els Comnens estan en el tron a Constantinoble probablement va afavorir el ressorgir d'aquest gènere d'evasió.

Aquest context determina la naturalesa d'aquestes noves narracions novel·lesques, que no es pareixen en res a les novel·les que es componen en la mateixa època en l'Europa occidental. Per tal d'entretindre al seu públic els novel·listes d'aquesta època inventen nous arguments, però amb un esquema similar al de les novel·les antigues, basat en l'enamorament, separació, i encontre final d'una parella de bells i nobles joves. El decorat segueix sent el de la Grècia antiga i l'acció es desenvolupa encara en llocs de la civilització hel·lènica impregnada de la cultura pagana. La

¹⁹ Per a la novel·la grega medieval és imprescindible consultar la monografia de Beaton (1989). Molt valuosa és l'aproximació històrica de Tonnet (1996).

²⁰ En castellà es pot llegir només l'obra de Pròdrom en Moreno Jurado (1996). A falta d'una traducció de la resta de novel·les comnenes en les nostres llengües, cf. Conca (1994). De les obres de Pròdrom i Macrembolita hi ha traducció al grec modern de K. Πούλος del 1996 en l'editorial Νέα Σύνορα.

²¹ Entre les primeres en ser censurades per incitar a l'amor carnal estaria sens dubte el *Dafnis i Chloe*. Tanmateix, entre reprovació i reprovació d'immoralitat, alguns homes d'església continuaren llegint novel·les hel·lenístiques, com testimonien els resums que fa el patriarca Foci al s. IX de *Les meravelles de més enllà de Tule* i les *Babilòniques*.

imitació de les fonts antigues passa per un ús insistent de les situacions i motius temàtics recurrents, així com dels recursos de la retòrica tradicional, com ara les descripcions o *εκφράσεις*. A més a més, s'empra una llengua arcaïtzant i, en consonància amb el desenvolupament dels elements lírics del gènere, en la majoria de casos s'utilitza el vers.²² És a dir, mentre que en Occident floria la novel·la de cavalleria, a Bizanci després d'un llarg silenci reapareixia una novel·la molt vinculada encara amb la novel·la antiga, tant pel que fa al contingut i a la temàtica, com des del punt de vista formal i d'estructura narrativa.²³

Aquesta situació canvia a partir del s. XIV. La novel·la grega coneixerà aleshores un nou impuls de mans de diversos autors anònims, a conseqüència del contacte entre bizantins i croats. La novel·la d'amor cortés i aventures de cavallers arriba doncs a Bizanci quan l'estament cavalleresc havia començat a perdre la seua funció històrica i es trobava ja en un incipient procés de decadència. Aquest contacte no és breu, sinó que s'allarga en el temps, produint canvis importants tan a nivell social com pel que fa als ideals. Aquesta segona etapa en la novel·la grega cobreix els dos últims segles de l'imperi bizantí, des de la meitat del s. XIII fins a la meitat del XV, coincidint amb la dinastia dels Paleòlegs.²⁴

El contacte amb els francs fa que els elements de la novel·lística romàntica occidental donen als bizantins noves possibilitats de creació narrativa. En les novel·les paleòlogues el cronotopos ja no és antic. L'ambient recreat és clarament

²² Llevat de l'*Υσμίνη και Υσμνίας* composta en prosa, les novel·les comnenes estan escrites en trímetres iàmbics seguint els esquemes de la mètrica antiga.

²³ L'originalitat d'aquest corpus ha estat sempre qüestionada, bàsicament perquè fan un seguiment massa fidel dels models antics i s'allunyen d'aquesta manera de la realitat. En els seus comentaris Beaton (1989, 67-86) apunta, però, que aquestes peces han estat jutjades erròniament, entenent que mitjançant els elements convencionals els novel·listes d'aquesta època sí reflecteixen de manera indirecta o simbòlica aspectes de la seua realitat. Independentment del valor literari que nosaltres li concedim, pareix clar que en la seua època tingueren una demanda considerable, si hem de jutjar pel nombre de testimonis manuscrits que ens han arribat. Aquest èxit cal buscar-lo possiblement en el refinat l'erotisme. Els novel·listes d'aquesta època superen els obstacles de la moral cristiana i manifesten un interès desconegut fins al moment per l'expressió lírica de l'erotisme. Cal precisar que, malgrat els jocs eròtics als que s'entreguen -de vegades en somnis-, els protagonistes d'aquestes novel·les cultes mantenen sempre la virginitat fins arribar al matrimoni, com, per altra banda, succeeix també en les novel·les antigues. Escenes de desig i d'unió eròtica entre els amants les trobarem en les novel·les posteriors, a conseqüència d'una major relaxació de la moral a nivell social, d'una banda, i per influència de les novel·les occidentals, d'altra. Per a aquest nou element cf. Tonnet (1992). Sobre la qüestió més general de l'evolució del tema de l'amor en la novel·la grega cf. Garland (1990) i Tonnet (1995).

²⁴ La quarta creuada de 1204 permet la introducció dels principats francs, principalment venecians i francesos. Els creuats romanen en la capital només fins el 1261, però els diferents principats tingueren major pervivència, sobrevivint en alguns casos fins i tot a la invasió otomana.

medieval, més proper a la realitat contemporània, menys ideal o pseudohistòric que en la novel·la bizantina anterior. A més a més, la novel·la experimentarà un canvi substancial a nivell formal que repercutirà en la difusió. Els novel·listes bizantins, imitant l'ús de les llengües neollatines dels francs, i seguint també els intents d'altres autors²⁵, fan un pas endavant i adopten un nivell de llengua més pròxim a la llengua grega parlada, al temps que fan servir un vers popular, el decapentasil·lab.

Les novel·les gregues d'aquest període no només reben influència de la tradició literària europea. En la revitalització del gènere novel·lesc grec va tindre també certa importància la literatura àrab. Açò explica que en aquestes novel·les trobem elements propis del conte, com ara elements sobrenaturals i màgics, que provenen de la tradició oriental representada per obres com les *Mil i una nits*. D'altra banda la novel·la paleòloga no deixa de tindre vincles amb els períodes precedents de la novel·lística grega. A més a més, hi ha un últim element diferenciador: al costat de la tradició literària apareix per primera vegada la influència de la tradició popular oral.

Comentem alguns exemples seguint la tipologia del *roman* basada en la temàtica i els orígens o tipus de herois cavallerescos:

1. Una gran difusió van tindre en tota l'Europa occidental els llibres del cicle artúric. A la península ibèrica i a Bizanci, però, l'anomenada matèria de Bretanya no va gaudir del mateix interès. Si l'àmbit castellà-català, llevat de casos especials com ara el neo-artúric *Amadís de Gaula*, no va aportar temes originals, a Bizanci la literatura artúrica encara va interessar menys. Només ens ha arribat un fragment de novel·la relacionada amb aquest material.²⁶
2. Nombroses foren també als últims segles de l'Edat Mitjana europea els relats inspirats en la Grècia clàssica. Aquesta vessant de novel·la va ser conreada amb menor intensitat en la literatura castellana i catalana, menys familiaritzada que Bizanci, òbviament, amb el món antic.

Dins de la matèria antiga el cicle troià va despertar gran interès. Les històries i els personatges de la mítica guerra reapareixen constantment en nous llibres d'amor i aventures, molt allunyats ja de l'ambient èpic homèric. La recreació més important en l'Europa medieval és la famosa *Roman de Troie* de Benoît de Sainte-Maure. Aquesta serveix de font per a la *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne, d'on deriven la castellana *Sumas de la historia troyana* i d'altres versions en aragonés i en català.²⁷ En l'àmbit grec citem les traduccions-

²⁵ Cf. Beck (1971).

²⁶ Es tracta del *Πρόσβυς Ιππότης*. Cf. Beaton (1989, 139-142).

²⁷ Per a la difusió d'aquesta història cf. l'assaig de Bádenas de la Peña (2004).

adaptacions *Πόλεμος της Τρωάδος, Διήγησις γεναμένη εν Τροία*, i la més original *Αχιλλής*, un clar exemple del procés de “romantització” del material clàssic.²⁸

La vida i llegenda d'Alexandre el Gran va captivar també al llarg dels segles la imaginació de molts novel·listes europeus. La font primària de la qual deriven les múltiples versions medievals és la famosa *Vida d'Alexandre* de Pseudo-Calístenes del s. III d.C.²⁹ L'èxit d'aquesta peça cal buscar-lo en la transfiguració del personatge històric en personatge mític, així com en l'evocació d'exòtics paisatges i aventures inverosímils. El seu anonimat, juntament amb l'evident manca de pretensions d'exactitud històrica, feren d'aquesta biografia novel·lada una clar exemple d'obra oberta. Els autors medievals prompte se sentiren lliures per modificar-la i adaptar-la als gustos de llurs lectors contemporanis. En general totes les versions es caracteritzen per donar èmfasi a la imatge heroica del protagonista com audaç aventurer, ampliant els elements fantàstics i els moments de major intensitat dramàtica.³⁰ Ens pot servir d'exemple un dels episodis més coneguts, el del viatge al fons del mar:

En el text antic Alexandre se submergeix en una esfera de cristall subjectada per cadenes. Mentre contempla les meravelles de la fauna marina un enorme peix engoleix aquesta càpsula. Gràcies als esforços dels seus homes que aconsegueixen treure'l a la superfície, Alexandre surt amb vida d'aquesta extraordinària experiència, però el sobresalt li fa reconèixer la seua imprudència per haver tractat de superar els límits humans. El corresponent fragment del viatge submarí de la versió castellana *Libro de Alexandre* ens ofereix un exemple de cristianització medieval de la matèria antiga. Traslladant el món dels peixos al dels humans, l'autor del *mester de clerecía* emprà l'episodi per censurar el pecat de la supèrbia. Un decorat cristià trobem també en una versió grega en prosa de meitat del s. XV. Ací l'Alexandre cristià adquireix a més a més un valor simbòlic afegit propiciat per les circumstàncies històriques. Els lectors grecs probablement identificarien als antics perses del text amb els seus opressors turcs i veurien en l'estrateg macedoni una mena d'heroi nacional, paradigma del coratge característic del poble grec. L'excepcional valor de l'heroi queda reforçat en aquest text per la seua actitud d'entusiasmada contemplació d'uns éssers marins la desmesura dels quals sobrepassa les exageracions d'altres textos.³¹

²⁸ Moreno Jurado (1994).

²⁹ García Gual (1977).

³⁰ Pel que fa a la recepció del tema d'Alexandre en la literatura medieval catalana i castellana cf. les ponències de Ayensa Prat i Bádenas de la Peña celebrades a l' Instituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini de Venezia el 25 de juny de 2004 dins de l'europrojecte ACRINET.

³¹ El procés de transfiguració de l'estrateg macedoni en mans d'aquest adaptador medieval és analitzat amb detall per García Gual en la introducció a l'edició de Méndez (1999) abans citada.

Dins del grup de novel·les que es remunten a l'antiguitat clàssica mereix especial atenció la novel·la d'*Apoloni de Tir*. El primer text complet que conservem és un relat anònim en llatí del s. V d.C., probablement una adaptació cristianitzada d'una peça anterior d'origen grec.³² Es tracta una de las narracions que més popularitat va tindre a l'Edat Mitjana i al Renaixement. Autors de procedència i d'èpoques diferents, anònims i epònims, van trobar en aquesta història molts elements que podien atraure l'interés del seu públic, entre ells els enigmes, l'episodi inicial d'incest o el del bordell.³³ Igual que passava amb els relats sobre Alexandre, ací el tema amorós passa a segon pla. L'estructura narrativa és, però, diferent, ja que les aventures afecten no només al protagonista masculí, sinó també a la seua família. Tot i que els dos herois principals se separen i es tornen a unir al final després de molts viatges per mar, mantenint així l'esquema circular típic de les novel·les sentimentals hel·lenístiques, aquesta història es bifurca cap a la meitat de la narració per seguir les peripècies de la filla d'Apoloni.

Com passa amb les obres que viatgen en el temps i en l'espai, l'*Apoloni* experimenta un lent procés de transformació i d'adaptació al context cultural de cada època i territori, que s'accentua segons passem de l'Edat Mitjana al Renaixement i el Barroc. Només escriptors de la talla de Joan Timoneda³⁴ o el propi Shakespeare³⁵ s'atreveixen a modificar significativament la trama tradicional. En la major part dels casos els adaptadors segueixen l'argument heretat i es limiten a eliminar detalls incompatibles amb la seua mentalitat o bé afegir escenes paral·leles i descripcions secundàries pensant en les preferències literàries del seu públic.

En totes les versions podem trobar motius temàtics i "topoi" literaris característics de la literatura medieval europea. Un element d'unió que influeix en aquest caràcter unitari és el cristianisme. El procés de cristianització de l'*Apoloni* comença ja amb la primera narració llatina i avança de manera desigual en les versions posteriors, segons els objectius i la formació de cada escriptor. La culminació d'aquest procés està representada pel castellà *Libro de Apolonio* i per la versió grega anònima del s. XIV.³⁶

³² Cf. Kortekaas (2007). Hi ha traducció castellana de Puche López (1997).

³³ Per aprofundir en el tema de la difusió y recepció d'aquesta obra Carbonell (2003), Grazia Capusso (2007), Rabboni (2008).

³⁴ Romera Castillo (1986).

³⁵ Cf. l'adaptació teatral del *Pericles*.

³⁶ En aquestes versions no només se substituïxen tots els elements de procedència pagana que hi havia encara en la respectiva font, sinó que s'aprofita el caràcter didàctic i exemplar que tenia la narració per transmetre tota una sèrie de valors i principis morals propis de la fe cristiana. En mans d'aquests dos autors, probablement vinculats amb l'estament clerical, s'accentua la visió polaritzada del món característica de l'Edat Mitjana que divideix els personatges en dolents, que

Tot i que els elements propis de la societat cristiana mai no desapareixeran de l'*Apoloni*, amb el pas del temps la vida del més enllà i la salvació de les ànimes deixen de preocupar als autors literaris, que se centraran més en parlar de com afrontar els problemes d'aquest món. La primera versió que anuncia ja un canvi fonamental en aquest sentit, tan a nivell ideològic com narratiu, és la versió en rima cretenca del s. XV.³⁷ El poeta d'aquest text mostra un major interès pel realisme, les escenes de diàleg i l'evolució psicològica dels personatges, així com per temes que seran tractats amb major profusió en la literatura posterior, com ara les diferències socials entre els enamorats i la llibertat de l'amor, la importància del coneixement i les habilitats que assoleix l'home amb l'experiència, o l'evolució de l'ésser humà i la importància de la naturalesa. Detinguem-nos en aquest últim tema: cap a la fi del poema, i abans de produir-se el retrobament amb la seua dona, la casualitat fa que, després de molts anys Apoloni trobe Tàrsia, la filla que suposava morta, segons li havia assegurat Stranguilió, un amic de la ciutat de Tars al qual havia encomanada la seua educació. En comprovar la veritat i que Stranguilió, juntament amb la seua gelosa muller, havia intentat desfer-se de Tàrsia, Apoloni recorda aleshores el cas similar de Polidor, el fill del legendari Priam: el rei troià, per evitar la mort del seu fill més petit davant la imminent conquesta dels grecs, l'envià a Tràcia amb Polimnestor, qui finalment es va convertir en el seu assassí, quan li va arribar la notícia de la caiguda de Troia.³⁸ La confusió dels mots Tràcia amb Tars³⁹ permet al poeta grec comparar, per boca del protagonista, a Stranguilió amb el seu avantpassat Polimnestor, presentant la seua crueltat com un tret heretat de generació en generació. Aquesta idea recorda el pròleg de l'obra on l'autor grec compara el procés de composició literària amb la necessitat innata de l'home per transmetre allò que ha rebut dels avantpassats. El cas de Stranguilió-Polimnestor seria, però, un exemple pessimista sobre la tendència natural de l'ésser humà cap al mal. Al mateix temps, aquest parèntesi

encarnen els pecats capitals, i bons, que representen les virtuts cristianes. Apoloni i la seua sofrida família comparteixen així molts dels trets propis dels herois de les vides de sants. Aquesta defensa del cristianisme es produïx en contextos culturals no massa diferents i, per tant, respon a una finalitat semblant. En el primer cas, com altres obres del *mester de clerecia*, l'autor es dirigeix a catòlics que conviuen amb una important comunitat hebrea i musulmana. L'autor grec, possiblement un monjo ortodox d'origen xipriota, va sentir l'amenaça musulmana dels territoris propers, així com de les minories síries, armènies i turques que cohabitaven en l'illa. No és improbable que entre els seus objectius estiguera també el de combatre la influència del catolicisme. Venecians, genovesos i catalans constituïen els principals grups de francs que serviren els interessos de l'església catòlica en el regne medieval de Xipre.

³⁷ Cf. l'edició completa de l'*Apoloni* grec a càrrec de Kechagioglou (2004).

³⁸ vv. 1583-1608.

³⁹ Deguda a la deformació de la font italiana *Trazia* per *Tarsia*.

de la narració serveix per caracteritzar al personatge principal i mostrar els seus sentiments emmarcats d'aquesta manera dins del tema de les relacions pare-filla tan crucial en aquesta història.

3. A més de reelaborar tot aquest material heretat de l'antiguitat o inspirat en el folklore i la tradició llegendària bretona o cèltica, els autors literaris medievals sentiren també la necessitat d'inventar altres històries de proeses cavalleresques, torneigs i episodis amorosos protagonitzades per nous personatges ficticis en escenaris diferents.

Algunes d'aquestes històries tingueren un grau d'acceptació similar en llocs diferents i els seus personatges acabaren parlant llengües diferents. Un gran èxit arreu d'Europa tingué, per exemple, la francesa *Floire et Blanchefleur*, de la qual provenen l'adaptació italiana *Il Cantare de Florio et Bianciflore*, la castellana *Flores y Blancaflor* i la grega *Φλώριος και ΠατZIAφλώρα*.⁴⁰ En alguns casos els camins de difusió que prenen aquests textos se'ns escapa, i resulta força complicat establir quina fou la peça original. Aquest problema el tenim amb l'*Ιμπερίος και Μαργαρώνα*. Inicialment es va suposar un origen català, pensant-se que es tractava de la història novel·lada del rei En Pere I. Aquesta peça⁴¹ i la castellana *Historia del cavallero Pierres de Provença y de la linda Magalona* hui se solen considerar adaptacions de la francesa *Pierres de Provence et la belle Maguelonne*.

Hem deixat per al final un petit grup de novel·les gregues per a les quals no només no s'ha trobat cap model occidental directe, sinó que, al contrari, tenen un marcat caràcter grec. Es tracta de *Καλίμαχος και Χρυσορρόη, Λίβιστρος και Ροδάμνη* i *Βέλθανδρος και Χρυσάντζα*.⁴² Les tres mostren una dependència temàtica clara de les novel·les sentimentals d'època hel·lenística. La passió entre els dos protagonistes ocupa el nucli d'aquestes narracions. Un passatge del *Béltandre* ens servirà per veure la típica atmosfera romàntica de la novel·la grega:

Tot i que aquesta es diferencia de les antigues en la mesura que l'amor se'ns presenta no com un sentiment únicament "patètic", sinó que produeix també plaer, no falta, però, l'element tradicional de la dolorosa separació temporal. En la seua fugida nocturna del palau, on havien consumat el seu amor en secret,⁴³ els dos joves protagonistes enmig d'una tempesta arriben a un riu desbordat que

⁴⁰ Cf. Ortolá Salas (1998).

⁴¹ Moreno Jurado (1998).

⁴² D'aquestes peces disposem també de traduccions al castellà de Gràcia Gual (1982) i Moreno Jurado (1994).

⁴³ Aquesta unió de la parella abans del matrimoni i sense coneixement i consentiment dels pares de la dama sí podria respondre a l'esperit més llibertari de l'Edat Mitjana francesa. És, però, un motiu temàtic també present en la literatura àrab.

intenten passar, però es perden l'un de l'altre, són arrossegats per el corrent i finalment apareixen quasi nus cadascú a una vora del riu. Després de diversos dies buscant desesperada el seu estimat, Crisantza troba el cos d'un dels escuders que els acompanyaven en el viatge i el confon amb Bèltandre. L'escena de lament i aflicció recorda el dramatisme de l'escena en què la desgraciada Crisorroe rep la notícia de la suposada mort de Quéreas en la novel·la de Caritó d'Afrodísies.⁴⁴ Les manifestacions del dolor davant la mort, les queixes al destí incompreensible, el sentiment d'abandonament, la pèrdua del sentit de la vida i el desig de reunir-se amb l'estimat en el més enllà recorden planys d'altres peces gregues, així com dels *μοιρολόγια* o cants de dol populars.⁴⁵ Després d'escoltar l'angoixa de Crisantza d'immediat es produeix l'escena clàssica d'*anagnòrisi* on els dos amants cauen en braços l'un de l'altre desmaiats per la inesperada emoció del reencontre.

La singular i fructífera barreja d'elements culturals grecs, francs i orientals que coneix l'imperi bizantí iniciarà un inevitable procés de transformació i decliu amb la conquesta de Constantinoble. Durant la turcocràcia la producció literària grega es limitarà als territoris de domini franc: Xipre, Creta i les illes Jòniques. Aquest és, però, un altre capítol de la literatura grega.

Conclusions

En una època on el nacionalisme s'estén per tot arreu, qui sap si com una possible reacció a la globalització, i on la manca de diàleg i d'enteniment entre Orient i Occident és una preocupant realitat, la literatura comparada, ens pot ajudar, potser, a mantindre les senyes d'identitat pròpies, al temps que evidencia la comunitat d'elements culturals i lligams que ens apropen.

Hui hem superat les velles polèmiques en les quals, amb un marcat accent patriòtic, s'embolicaren els filòlegs d'altres temps i tendim a reconèixer una relació de reciprocitat entre Orient i Occident.⁴⁶ En moltes obres gregues medievals s'han

⁴⁴ Cf. III, 10.

⁴⁵ Tot i no tractar-se del motiu de la mort aparent, no pocs paral·lelismes es poden rastrejar, per exemple, en les paraules de dol que pronuncia la dona del Digenís al seu lliit de mort, o les no menys commovedores d'Andròmaca per Hèctor.

⁴⁶ Com afirma Ortolá Salas (1998, 25), "este intento de preponderancia cultural de una parte geográfica sobre otras ha impedido a todas luces el esclarecimiento del problema que, sin exagerar lo más mínimo, se revela complicado y de casi imposible solución". De manera semblant Beaton (1989, 18), subratllava precisament: "The most that can be said for the moment is that cultural interaction between Byzantium and the west, and between the Islamic world and the west by way of Byzantium, may have placed a part in the formation of the romance traditions of both

trobat elements propis de l'Edat Mitjana occidental que van penetrar en Bizanci amb les Creuades. Al mateix temps, en la narrativa grega s'han assenyalat aspectes clarament orientals, mentre que en les novel·les franceses, castellanques o italianes s'han evidenciat alguns motius temàtics presents anteriorment en la tradició grega, àrab o persa. Amb tot, el tema dels intercanvis culturals i possibles influències literàries que rep cada tradició mediterrània al llarg del període medieval se'ns presenta com un camp d'investigació encara no esgotat.

En general, entre els hel·lenistes ha predominat durant molt de temps la idea de que només el període clàssic és l'únic realment "original" de la cultura grega i, per tant, digne d'atenció. La crítica ha vist sempre Bizanci i l'època postbizantina com una degradació del classicisme pròpia d'una època decadent.⁴⁷ A més a més, per a molts la literatura bizantina no arriba a l'esplendor dels segles d'or que successivament conegueren la resta de les literatures europees. El desconeixement de la riquesa i varietat de la producció literària bizantina, així com els prejudicis d'alguns filòlegs clàssics que sovint han considerat les obres del període bizantí com una servil imitació dels models antics, no ens han permès valorar l'aportació i la qualitat literària dels autors grecs medievals. Afortunadament hui es comença a trencar amb aquella deformada visió que veia dos tipus d'hel·lenisme radicalment oposats: el ric hel·lenisme nascut del miracle clàssic i el purament mimètic del període medieval.⁴⁸ El propòsit d'aquest treball ha estat precisament el de mostrar com la literatura secular en llengua vulgar, i la narrativa en particular, constitueix una de les manifestacions més interessants de la cultura medieval grega.

halves of Christendom, but the precise nature and extent of this interaction cannot for the moment be determined". Anteriorment Miralles (1968, 114) havia declarat amb una postura eclèctica semblant: "En conjunto puede afirmarse que el problema de los posibles orígenes clásicos y las probables influencia bizantinas –que son dos aspectos distintos– de todo cuanto podemos llamar narrativa medieval es, hoy por hoy, y a pesar de algunos esfuerzos meritorios, casi siempre debidos a los romanistas, del todo insoluble".

⁴⁷ Cal reconèixer que en el terreny de la filologia la situació està millor que en la història. Amb tot cal dir que, en general, les coses al nostre país no han canviat gaire des que Fasci Lacasta (1996, 8), afirmara que "el mundo bizantino no es sino un ejemplo más, quizás algo más extremo, de una alarmante falta de comunicación científica, de intercambio cultural, de un aislamiento empobrecedor e indigno de un país desarrollado".

⁴⁸ La caiguda de Bizanci i el conseqüent llarg silenci del poble grec en el panorama cultural europeu van contribuir, com assenyalava Tonnet (1996, 72) "a la divisió entre dos formes d'hel·lenisme, l'hel·lenisme pagà de l'humanisme clàssic i l'hel·lenisme de l'ortodòxia balcànica".

Bibliografia

- ADRADOS 1993. F. Rodríguez Adrados, “La fábula en bizancio, entre Grecia, el Oriente y el Occidente”, *SIFC* III 11, 196-204.
- AGUIRRE 1988. R. A. Aguirre, *Barlaam e Josafat en la narrativa medieval*, Madrid.
- AYENSA PRAT 2004. E. Ayensa Prat, “Alexandre le Grand dans la littérature médiévale catalane”, en *Ευρωπαϊκή Ακρική Παράδοση: από τον Μεγαλέξαντρο στον Διγενή Ακρίτα*, Αθήνα, 280-288.
- BÁDENAS DE LA PEÑA 2004. P. Bádenas de la Peña, “Il tema di Alessadro nella poesia castigliana medievale”, en *Ευρωπαϊκή Ακρική Παράδοση: από τον Μεγαλέξαντρο στον Διγενή Ακρίτα*, Αθήνα, 293-299.
- 1993. P. Bádenas de la Peña, *Barlaam y Josafat. Redacción bizantina anónima*, Madrid.
- 2004. P. Bádenas de la Peña, “La Historia Troyana Medieval”, *El Códice de la Guerra de Troya (ms. Fr. Fv. XIV.3, Biblioteca Nacional de Rusia)*, Madrid: A. y N. Ediciones, 19-47.
- BÁDENAS DE LA PEÑA - EGEEA 1993. P. Bádenas de la Peña, J.M. Egea (eds.), *Oriente y Occidente en la Edad Media: influjos en la cultura occidental*, Vitoria-Gasteiz.
- BEATON 1989. R. Beaton, *The Medieval Greek Romance*, Cambridge, (ed. grega 1996, Αθήνα: Καρδαμίτσα).
- BECK 1971. H.G. Beck, *Geschichte der Byzantinischen Volksliteratur*, München. (ed. grega 1989, Αθήνα: MIET).
- CALDERS I ARTÍS 1987. T. Calders i Artís, *El príncep i el monjo*, Sabadell.
- CARBONELL 2003. S. Carbonell, *Οι νεοελληνικές διασκευές του Απολλώνιου της Τύρου μέσα στα ρομανικά τους συμφραζόμενα* (Διδακτορική διατριβή), Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- CONCA 1994. F. Conca, *Il romanzo bizantino del XII secolo. Teodoro Prodrómo. Niceta Eugenio. Eustazio Macrembolita. Constantino Manasse*, Torino.
- DE LA CRUZ PALMA 2001. O. De la Cruz Palma, *Barlaam et Iosaphat. Versión vulgata latina con la traducción castellana de J. de Arce Solorceno (1608)*, Madrid.
- EGEEA 1998. J. M. Egea, *Historia extraordinaria de Beltandro y Crisanza*, Granada: Athos-Pérgamos.
- GARCÍA GUAL 1977. C. García Gual, *Pseudo-Calístenes: Vida y hazañas de Alejandro de Macedonia*, Madrid.
- 1982. C. García Gual, *Calímaco y Crisorroe*, Madrid.
- 1982². C. García Gual, *Primeras novelas europeas*, Madrid.

- FASCI LACASTA 1996. J. Fasci Lacasta, *Introducción al mundo bizantino*, Madrid.
- GARLAND 1990. L. Garland, “Sexual morality in Byzantine learned and vernacular romance”, *BMGS* 14, 62-120.
- GRAZIA CAPUSSO 2007. M. Grazia Capusso, “Tra Francia e Catalogna. Sondaggi testuali per *Apollonio di Tiro*”, *Critica del testo* X/2, 69-114.
- KORTEKAAS 2007. G.A.A. Kortekaas, *Commentary on the Historia Apollonii Regis Tyri*, Leiden.
- KECHAGIOGLOU 1988. Γ. Κεχαγιόγλου, “Translations of eastern novels and their influence on late Byzantine and modern Greek fiction (11th-18th centuries)”, en R. BEATON (ed.), *The Greek novel, A.D. 1-1985*, Londres.
- Γ. Κεχαγιόγλου, *Απολλώνιος της Τύρου. Υστερομεσαιωνικές και νεότερες ελληνικές μορφές*, Θεσσαλονίκη: ΙΝΣ.
- KRUEGER 2000. R. L. Krueger (ed.), *The Cambridge Companion to Medieval Romance*, Cambridge.
- MARTÍNEZ GÁZQUEZ 1997. J. Martínez Gázquez, *Hystoria Barlae et Iosaphat (Bibl. Nacional de Nápoles VIII.B.10)*, Madrid: Col. Nueva Roma nº 5, CSIC.
- MARTINO 1986. A.B. Martino, “*Mio Cid y Digenis Akritas* en la tradición juglaresca: aportes para una comparación”, en M. CRIADO (ed.), *La juglaresca*, Madrid, 191-213.
- MÉNDEZ 1999. C. Méndez, *Nacimiento, hazañas y muerte de Alejandro de Macedonia*, Madrid.
- MIRALLES 1968. C. Miralles, *La novela en la Antigüedad*, Barcelona.
- MORENO JURADO 1994. J. A. Moreno Jurado, *Aquileida. Poema bizantino anónimo*, Madrid.
- 1994. J.A. Moreno Jurado, *Livistro y Rodamna*, Sevilla 1994.
- 1996. J. A. Moreno Jurado, *Rodante y Dosicles*, Madrid.
- 1998. J. A. Moreno Jurado, *Imberio y Margarona*, Madrid.
- NIEHOFF PANAGIOTIDIS 2003. J. Niehoff Panagiotidis, *Übersetzung und Rezeption. Die byzantinisch-neugriechischen und spanischen Adaptationen von Kalila wa-Dimna*, Wiesbaden: Ludwig Reichert Verlag.
- ORTOLÁ SALAS 1998. F.J. Ortolá Salas, *Florio y Platzia Flora. Una novela bizantina de época paleologa*, Madrid: Nueva Roma 6, CSIC.
- PAPADIMITRIOY 1987. Ι.Θ.Α. Παπαδημητρίου, “Αισωπικοί μύθοι στο Βυζάντιο και τη λατινική Δύση”, *Αισώπεια και Αισωπικά*, 105-125.
- PECORARO 1982. V. Pecoraro, “La nascita del romanzo moderno nell’Europa del XIIo secolo: le sue origini orientali e la mediazione di Bisanzio all’Occidente”, *JÖB* 32-3, 307-19.

- PÉREZ JIMÉNEZ - CRUZ ANDREOTI 2002. A. Pérez Jiménez, G. Cruz Andreoti (eds.), *La tradición fabulística en los pueblos del Mediterráneo*, Madrid-Málaga: Ediciones Clásicas.
- PUCHE LÓPEZ 1997. M.C. Puche López, *Historia de Apolonio rey de Tiro*, Madrid: Akal.
- RABBONI 2008. R. Rabboni, “Per l’*Apollonio di Tiro* veneto e per il *Fiorio e Biancifiore* (ms. Toledo, Bibl. Capitular, 10-28)”, *LLA IX*, 239-49.
- ROMERA CASTILLO 1986. J. Romera Castillo, *J. Timonedá. El Patrañuelo (“Patraña oncena”)*, Madrid: Cátedra.
- TONNET 1992. H. Tonnet, “Sensualité et érotisme dans le roman grec des origines à la guerre de ’14”, *Cahiers Balkaniques* 18, 41-58.
- 1995. H. Tonnet, “Réflexions sur l’évolution du thème de l’amour dans la nouvelle et le roman grecs des origines à la fin du XIX siècle”, en Lazaridis-Barraw-Birchler (eds.), *Βουκόλεια. Mélanges offerts à B. Bouvier*, Genève, 203-224.
- 1996. H. Tonnet, *Histoire du Roman Grec*, Paris. (ed. grega 2001, Αθήνα: Πατάκη).
- VAN DIJK 1996. J.G.M. Van Dijk, “The function of fables in graeco-roman romance”, *Mnemosyne IXLX* 5, 528-9.
- VOLK 2006. R. Volk, *Die Schriften des Johannes von Damaskos VI/2: Historia animae utilis de Barlaam et Ioasaph (spuria). Text und zehn Appendices*. Patristische Texte und Studien Bd. 60. Berlín: Walter de Gruyter.
- 2009. R. Volk, *Die Schriften des Johannes von Damaskos VI/1: Historia animae utilis de Barlaam et Ioasaph (spuria). Patristische Texte und Studien Bd. 61*, Berlín: Walter de Gruyter.
- ZINC - STANESCO 1992. M. Zinc, M. Stanesco, *Histoire européenne du roman medieval européen: esquisse et perspectives*, Paris.

ESTUDIOS NEOGRIEGOS
REVISTA CIENTIFICA DE LA
SOCIEDAD HISPANICA DE ESTUDIOS NEOGRIEGOS

SUMARIO

Editorial.....	7
Οι γεωγραφικοί όροι και οι ταυτίσεις τους στο <i>Διγενή Ακρίτη</i> (χρ. Escorial): αναλυτικός πίνακας <i>Ιωάννης Κιορίδης</i>	9-58
Los estudios comparativos sobre <i>Diyenís Acritis</i> y el <i>Cantar de Mio Cid</i> . Algunas anotaciones sobre el género de la ‘epopeya medieval’ <i>Michalis Michael</i>	59-88
Narrativa medieval grega: entre orient i occident <i>Santiago Carbonell Martínez</i>	89-106
Η πολιτική σκέψη του Νικηφόρου Γρηγορά στη <i>Ρωμαϊκή Ιστορία</i> <i>Savvas Giagtzoglou</i>	107-120
Η <i>Ριμάδα κόρης και νέου</i> μεταξύ ελληνικής και δυτικής παράδοσης <i>Maria Caracausi</i>	121-138
La Revolución helénica de 1821 a través de la novela histórica de la España decimonónica: <i>Grecia, o La doncella de Missolonghi - Amor y religión, o La joven griega</i> <i>Dimitris Miguel Morfakidis Motos</i>	139-160
Los <i>Kalóyeri</i> y el culto de Dioniso en Tracia. Traducción y estudio <i>Pedro Jesús Molina Muñoz</i>	161-188
«Γενοβέφω» ή «Η Αρετή Θριαμβεύουσα» <i>Μαρία Νένου</i>	189-208
Recensiones.....	209
Markos Panayotis Tsifrikas, <i>Ελληνο-ισπανικό και ισπανο-ελληνικό λεξικόχλωρίδας / Diccionario griego-español y español-griego de flora</i> (Pedro Jesús Molina Muñoz) - Eleni Anna Vafeiadou, <i>Ελληνο-ισπανικό και ισπανο-ελληνικό λεξικόφιλοσοφικώνόρων / Diccionario griego-español y español-griego de términos filosóficos</i> (Pedro Jesús Molina Muñoz) - Trikupis, Spyridon, <i>Ιστορία της Ελληνικής Επανάστασεως</i> [trad. cast. del gr. por Manuel Acosta Esteban: <i>Historia de la insurrección griega</i>] (Dimitris Miguel Morfakidis Motos) - Στ. Ζαφείρη, Α. Ψαροπούλου, Ε. Διαμαντή, Κ. Δανέζη, Χ. Δημόπουλος, Α. Τριγκάτζη, Ν. Παναγιωτοπούλου, Ά. Τρυποσκούφη, <i>Χρηστικό λεξικό της νεοελληνικής γλώσσας</i> (Mariano Villegas Hernández).	
Reseñas de Actividades.....	219
Ciclo de conferencias de la Alianza Francesa y la Maison de France en Granada, Universidad de Granada (Encarnación Motos Guirao)	